

Malá elegie

*Přátelé odešli. Má milá v dálce spí.
A venku velká tma je.
Slova si povídám. Jsou bílá od lampy
a napolo již usínaje
na matku vzpomínám. Podzimní vzpomínka.
Opravdu, pod zimou jako bych věděl vše,
co nyní asi dělá maminka.
Je doma, v pokoji. Má dětská kamínka,
k nimž koník houpací vždy se mnou přikluše,
má dětská kamínka, v nichž dávno netopí se,
ji zahřívají. Matku. Mou maminku. Je tiše,
ruce si sepne, myslí na otce,
který je mrtev již,
a potom pro mne loupá ovoce.
Jsem u ní. S ní. Jistě nás uvidíš,
Bože, ty zlý, který jsi tolik vzal.
Jaká je venku tma! Co jsem to povídal?
Ach vím, já chtěl jsem říci
za všechny hodiny, v kterých jsem sladce spal,
a za všechny své drahé spící,
že teď, kdy podzim přichází a vše i dny se krátí,
neumím býti sám jen s lampou, která svítí,
že sil jsem proso na souvrati
a nebudu již žíti.*

Malá elegie Jiřího Ortena se objevila v autorově básnické druhotině *Cesta k mrazu*, kterou vydal pod pseudonymem Karel Jílek. Podobně jako celá sbírka a také většina Ortenových děl, i tento text je nepopíratelně laděn pesimisticky, jak ostatně napovídá už jeho název.

Promluva lyrického subjektu je zachycena zcela bez strofického členění a slévá se tak v jediný monolog, ve kterém promlouvající přechází od evokace aktuálního stavu přes vyprávěnou vzpomínku a přímou výtku mířenou Bohu zpět ke stavu, ve kterém ho nalzáme na počátku básně.

V úvodní části text (pro přehlednost 1.-7. verš) jde o evokaci místy mísenou s vyprávěním, které společně podněcují pocit marnosti bytí lyrického subjektu a objasňují její příčinu, jíž je samota.

Promluva je otevřena veršem, kterým lyrický subjekt objasňuje příčinu svého osamění a vymezuje své oddálení od osob jemu blízkých. Nepromlouvá však přímo o sobě. Verš druhý potom představuje evokaci komentující potemnělý stav okolního světa, který ještě umocňuje skleslé a chmurné vyznění básně.

Sám k sobě se lyrický subjekt vztahuje ve verších následujících, kde se fokus přesouvá do jeho nitra (*Slova si povídám. Jsou bílá od lampy / a napolo již usínaje / na matku vzpomínám*).

Následně je zaměření na „já“ opět upozaděno. Promluva lyrického subjektu přechází do popisu či vyprávění, které zachycuje vzpomínkovou scénu. Mladší já lyrického subjektu je její součástí, popisováno je ale zvnějšku. Hlavní pozornost je (až do verše 14) upřena na matku. V určitou chvíli je fokus přenesen také do jejího nitra (*Je tiše, / ruce si sepne, myslí na otce, / který je mrtev již*).

Ve verši patnáctém jde pak o vylíčení vztahu lyrickému subjektu k matce, promlouvající je popisován stále z vnějšku, už ale jako součást výjevu (*Jsem u ní. S ní. Jistě nás uvidíš*).

V druhé části tohoto verše a ve verši následujícím dochází k obratu co se promluvy týče. Ta najednou získává konkrétního adresáta v podobě Boha, jemuž je spíláno za osamocení a odtržení od milovaných bytostí (*Jistě nás uvidíš, / Bože, ty zlý, který jsi tolik vzal*). Báseň poprvé přímo promlouvá k další entitě za účelem vyčtení této ztráty.

Rychle se opět vracíme k obecnějšímu popisu (*Jaká je venku tma!*), který je vzápětí střídán obratem do nitra lyrického subjektu (*Co jsem to povídal?*). Až do konce básně pokračuje promluva v tomto duchu, a i skrze popisné scény (např.:

ted', kdy podzim přichází a vše i dny se krátí) zachycuje osamění lyrického subjektu, které má brzy skončit.

Začíná tedy u sebe a evokuje niterný pocit, následně zachycuje klíčovou vzpomínku, aby se opět navrátil k sobě a rozvedl evokaci počátečního pocitu, tentokrát již však poučenému adresátu, který zná jeho příčinu.

Co se prostoru básně týče, i na něm lze pozorovat jakýsi oblouk.

První verš je spjatý s pohybem pryč (*Přátelé odešli.*) a postupně narůstajícím oddalováním (*Má milá v dálce spí.*). Neurčitý prostor se skrze popsané polocelky rozšiřuje a vzdaluje místu, odkud je na čtenáře promlouváno.

Verš druhý nabízí oddálení na celek, prostor básně ale více specifikuje. „Velká tma“, která vládne krajíně venku, ho s největší pravděpodobností zakotvuje do večerních hodin.

S ještě větší konkretizací se pak setkáváme ve verších 3-5. Z krajiny se dostáváme dovnitř, kde nalézáme lyrický subjekt těsně před usnutím. Text se přesouvá od tmy do jasnějších kontur, vylíčen je zde detail světla dopadajícího na obličej (*Slova si povídám. Jsou bílá od lampy*). Následující polocelky, popisující usínání lyrického subjektu, potvrzují hypotézu večera (*a napolo již usínaje*).

Stále se přesouváme více a více do nitra lyrického subjektu, tedy směrem dovnitř. Přenesení nejen v čase, ale i v prostoru přináší vzpomínání, které explicitně zasazuje text do podzimu (*Podzimní vzpomínka.*). Z přechodného neurčita se znovu přesouváme do konkrétního prostoru pokoje (*Je doma, v pokoji.*), kde se báseň fokusuje na menší detaily (*Má dětská kamínka, [...] koník houpací*). Skrze ty je vykreslen obraz matky se synem, kolem kterého se celá vzpomínka centruje.

Přes detail modlících se rukou, podtrhující matčinu křesťanskou víru, a později detail rukou loupajících ovoce synovi, podtrhující mateřství, se báseň vrací zpět k původnímu obrazu a oddaluje se na větší celek matky a syna (*Jsem u ní. S ní.*).

Rozplynutí prostoru domova a vytržení z jasné, konkrétní vzpomínky do neurčita představuje obrat lyrického subjektu k Bohu (*Jistě nás uvidíš, / Bože, ty zlý, který jsi tolik vzal.*). Prostor mizí, stává se abstraktním a zcela neurčitým, hovořit by se dalo o vertikálním přesunu.

Když je iluze rozbita realitou, báseň se přesouvá ze světla se do tmy a nekonkrétna (*Jaká je venku tma! Co jsem to povídal?*).

Znovu je vzápětí skrze detail lampy nastíněna původní scéna s lampou ve tmě situovaná pravděpodobně do ložnice lyrického subjektu (*neumím býti sám jen s lampou, která svítí*). Opětovný náhled do nitra lyrického subjektu ovšem prostor zabstraktňuje a činí méně uchopitelným.

V básni nalézáme několik časových rovin.

Úvodní část básně představuje přítomnost lyrického subjektu, který promlouvá k adresátu těsně před usnutím.

Minulým gramatickým časem je zmíněna událost předcházející bodu nula (*Přátelé odešli.*). Naopak souběžným je potom spánek milé, která je ovšem vzdálena prostorem. Současně se slovy lyrického subjektu se odehrává i verš druhý (*A venku velká tma je.*), je nám tedy umožněno být svědky počínání lyrického subjektu a sledovat s ním věci ve chvíli, kdy se odehrávají (až do verše 7).

Noříme se do představy vzpomínky, která, přestože v čase již dávno minulá, je líčena skrze přítomný gramatický čas, je nám do ní tedy dáno nahlížet, jako by se odehrávala před našimi očima. Jsme z vyprávěcí přítomnosti přenesení do času před bodem nula, který je nám ale podáván jako současnost.

K maximálnímu zpřítomnění dochází ve verši patnáctém, kdy lyrický subjekt přesouvá a situuje sám sebe do uplynulého momentu a činí z něj skutečnost (*Jsem u ní. S ní.*). Druhá část verše (*Jistě nás uvidíš*) se k minulému momentu vyjadřuje dokonce skrze budoucí gramatický čas.

Do bodu, ze kterého na nás lyrický subjekt promlouvá, jsme navraceni vzápětí. Následující verš přesouvá vyprávěnou vzpomínku gramaticky i situačně do minulosti (*Bože, ty zlý, který jsi tolik vzal.*), z harmonické představy jsme tak probuzeni.

V další promluvě už lyrický subjekt zachovává souslednost vztahu mezi časem gramatickým a časem, ve kterém se děje odehrávají.

Vzpomínání na doby minulé zachycuje i minulý gramatický čas (*za všechny hodiny, v kterých jsem sladce spal.*), časem přítomným je zachycena scéna souběžná s časem promluvy (*ted', kdy podzim přichází a vše i dny se krátí, neumím býti sám jen s lampou, která svítí*), do budoucnosti se lyrický subjekt obrací časem budoucím (*a nebudu již žít.*).

Mimo to lze bod nula, ze kterého lyrický subjekt promlouvá, situovat do času večerního, jak implikuje tma a usínání.

Můžeme hovořit také o čase podzimním, a to nejen v případě „podzimní vzpomínky“. Také přítomnost lyrického subjektu je situována do tohoto období (*ted', kdy podzim přichází a vše i dny se krátí*). Tvrzení navíc podtrhuje odkaz na žně v posledním verši.

Motiv odkazuje na časové nastavení rolníka, jehož život se odehrává cyklicky v ročních obdobích. V tomto případě však má být cyklus ukončen:

V závěrečném dvojverší „*sil jsem proso na souvrati / a nebudu již žíti*“ si autor pohrává s víceznačností tvaru infinitivu.

Kromě žítí ve smyslu žnout pole, tedy sklízet úrodu, lze žítí vnímat i ve smyslu existenciálním, tedy „nebudu již existovat“. Oba významy v sobě shodně nesou předznamenání konce a čas finitní, poslední.

Úvod básně se poměrně výrazně mění po přečtení závěru. Víceznačnost můžeme přiřknout i „odchodu“ přátel a „spánku“ milé.

Báseň dělá oblouk na rovině času i prostoru. Lyrický subjekt v chladu a ve tmě vzpomíná na teplo a časy minulé, přesto ale ve tmě, chladu a samotě končí.

- ok, budiž, odvedená povinnost, ale ne moc více
- chybí zcela nějaký závěr
- hodně popisné, chtělo by to více interpretace, tedy ptát se víc po smyslu daných prostředků, jak a proč jsou užity, k čemu...